
SEM DELAVKA, MATI IN GOSPODINJA

Nina Vodopivec

69

IZVLEČEK

Članek sledi s pomočjo tiskanih virov, feministične antropološke literature, empiričnih raziskav o ženski vzhodne Evrope, zgodovinske literature slovenskega prostora, časopisnih analiz in življenjskih zgodb spreminjajočim družbenim pogledom na žensko v Ljubljani med letoma 1945 in 1951, odzivom žensk na razmere v novi državi in načinom, kako je na te odzive reagirala družba oz. državna politika. V središče pozornosti postavlja razkorak med idealnim in različnimi strategijami, s katerimi so se prebijale ženske skozi vsakdanjik povojnega časa.

Ključne besede: etnologija, ženske, Ljubljana, 1945–1951, vsakdanje življenje, politika, samopodoba

ABSTRACT

This article traces society's changing views of women in Ljubljana from 1945 to 1951, the responses of women to the conditions in the new state, and the ways how society and the state's policies reacted to these responses. It is based on printed sources, feminist anthropological literature, empirical researches about women in Eastern Europe, historical literature about the Slovene territory, newspaper analyses and life stories. The article focuses on the gap between "the ideal" and the different strategies women used to cope with everyday life in the post-war period.

Key words: ethnology, women, Ljubljana, 1945–1951, everyday life, politics, self-image

Uvod

V prispevku¹ poskušam skozi razmerje ženska – država – družina ugotoviti, kako je nastajala, se oblikovala in kakšna je bila podoba oz. samopodoba ženske prvega povojnega obdobja.² Menim, da razmerje opozarja tudi na to, kako se je istočasno

¹ Prispevek je nastal na podlagi diplomske naloge z naslovom Podoba in položaj ženske v Ljubljani med letoma 1945 in 1951 pod mentorstvom dr. Boruta Brumna na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo leta 1999.

² Obdobje šestih let je sicer navidez kratko, a se ob natančnejšem pogledu pokaže kot razburkana in spremenljiva doba – kot čas velikih iskanj in nestabilnosti. To obdobje je zelo specifično in zato v marsičem drugačno od kasnejših let. Povojno doživljanje je vsekakor močno zaznamovalo zadovoljstvo ljudi ob osvoboditvi.

oblikoval in spreminjal javni ter privatni prostor. Ločnici med javnim in zasebnim oz. med državo in družino posvečam osrednjo pozornost. Z vstopom na javno prizorišče je ženska vsaj simbolno prelomila staro zapoved; stopila je namreč v prostor, za katerega v preteklosti zvečine ni imela dovoljenja. Za to pa je bila potrebna redefinicija privatnega in javnega, redefinicija spolnih podob. Na nove podobe so vplivali tako komunistična ideologija kot ljudje sami.

70 Koncept spola je družbeni konstrukt, a hkrati tudi kulturni produkt, ki v sebi združuje tradicionalne ideje in nove ideološke elemente. Produktijska razmerja, materialne okoliščine, a tudi ideje, pričakovanja in predstave, ki jih imata drug o drugem moški ter ženska, določajo razmerja med njima in zarisujejo spolne podobe. Zato pogled na le enega izmed vidikov ne zadostuje. Šele združitev simbolnega in materialističnega teoretičnega pristopa omogoča pogled v strukturo soodvisnih dejavnikov, medsebojnih vplivanj in pogojevanj (Moore 1988).

Koncept državljanke – redefinicija spolnih podob in dihotomije “javnega” ter “privatnega”

Obdobje med letoma 1945 in 1951 sta močno zaznamovala konec vojne in vera v boljšo prihodnost, ki sta se kazala v množični zagnanosti pri obnovi domovine. Tudi v političnem smislu se obravnavana doba razlikuje od kasnejših let; to je čas administrativnega socializma. Najbolj opazna značilnost prve (povojne) dobe je v močni politični in gospodarski centralizaciji oz. birokratizaciji, načrtno vodenem gospodarstvu, ki je bilo do resolucije Informbiroja leta 1948 pod močnim vplivom Sovjetske zveze.

Odnos žensk do nove dobe je bil odvisen od njihove preteklosti, socialne, kulturne in družinske dediščine. Informatorka, ki je pred drugo svetovno vojno opazovala življenje dekel in hlapcev in je po vojni kot osemnajstletno dekle prišla v Ljubljano, je bila prepričana, da je v povojnem času odkrila “Ameriko.”³ Ne glede na ekonomske omejitve naj bi se pred njo – kot je verjela – po osvoboditvi odprla vsa vrata.

Ustava, ki je bila sprejeta leta 1946, je izenačila moškega in žensko ter žensko priznala za polnopravno državljanke. Z novo zakonodajo je ženska dobila volilno pravico, nova politika je javno priznala njene sposobnosti in jo z družinskimi in socialnimi ukrepi oz. zakoni zaščitila.

Nepravilnosti in pomanjkljivosti v povojnem kaotičnem scenariju ni primanjkovalo, a kot so v pogovorih večkrat poudarile informatorke – ženske so bile deležne osnovne socialne skrbi. Pri tem ni šlo le za formalno, zakonsko zaščito. V praksi so se kazali rezultati socialne politike v ustanavljanju mrež ustanov za matere in otroke, materinskih domov, dispanzerjev, posvetovalnic, patronažnih služb, porodnišnic, otroških restavracij in mlečnih kuhinj, s katerimi je socialna politika ženskam izboljševala življenje.

³ Proizvodna delavka, rojena leta 1930 na Dolenjskem.

Seveda je bilo vse skromno, pač v skladu s skromnimi povojnimi razmerami. Imelo pa je pozitivne učinke: sčasoma se je izboljšal higienski in zdravstveni standard mater in otrok.⁴

Družbena razmerja so se spreminjala počasi. Socialistična politika, ki je zahtevala enakopravnost, ni leta 1945 ali z ustavo leta 1946 padla v vakuum, temveč v okvir že razvitih družbenih razmerij in političnih praks prejšnje dobe. Ob tem se odpirata vsaj dve vprašanji: koliko elementov je nastajajoča ideologija prevzela iz preteklega, predvojnega obdobja in kakšen je bil razkorak med zakonodajo oz. zakoni na eni ter vsakdanjim življenjem na drugi strani.⁵

Z družbenimi, političnimi in ekonomskimi praksami je partijska politika vplivala na življenje ženske tako direktno – z ideologijo, s spolnimi podobami, ki so v ljudeh sooblikovale koncepte moškosti in ženskosti, kot tudi indirektno – preko različnih političnih praks, ki jih je oblast vsilila posamezniku in s katerimi je določala prostor, znotraj katerega sta delovala oba spola.

V novem sistemu je bila potrebna redefinicija spolne podobe. Pogum, borbenost, trdnost in odločnost medvojne privrženke NOB so bile kvalitete, ki so se v razglašeni povojni podobi stopile z značilnimi (tradicionalnimi) ženskimi lastnostmi (Vodopivec 1999: 154). Ženska materinska funkcija se je v novi dobi odprla v širši prostor in je dobila družbeni pomen. Bistvo nove ženske podobe naj bi bilo v prenosu njene požrtvovalnosti iz individualnega življenja v družben prostor. Družba je žensko za to nagradila, jo javno priznala in ji v zameno ponudila lik proletarske matere, revolucionarne ženske.

Povojni ideal ženske ostaja dvoumen; ženska naj bi bila vztrajna in samozavestna, a hkrati požrtvovalna, skromna in preprosta. Nedoločnost in ambivalentnost povojnega ženskega vzora je koristila partiji, ki je v okviru svojih interesov določenim kvaliteta pripisala večji pomen in tako usmerjala žensko ali na trg delovne sile ali v družinsko okolje.

Teoretično je državna politika spola izenačila, a vendar sta bila že koncepta državljana in državljanke različna. Dobra državljanka naj bi bila delavka in mati, medtem ko dober državljan ni postal delavec in oče. Dvoumna podoba (idealne) državljanke je postavila konflikt že v razglasitev ženske in moške enakosti. Vplivi, ki jih je imela državna politika na moškega ali na žensko, tako niso bili enaki. Odnos med žensko in državo je ostal specifičen. Ženska je bila za politiko rizična osebnost; zaradi svoje tenkočutnosti in vernosti naj bi bila veliko bolj dovzetna za reakcionarne ideje. Žensko nestabilnost je poskušala politika z razširjanjem povojnega lika utrditi, po drugi strani pa se je v politični propagandi obračala ravno na njeno čustvenost in materinstvo.

⁴ Zniževati se je začela umrljivost dojenčkov, ki je bila v prvih letih po vojni – predvsem zaradi tuberkuloze – še zelo visoka (Repe 1999: 98).

⁵ H. Moore opozarja, kako pomembno je že samo dejstvo formalne oz. zakonske zaščite ženske (Moore 1988: 137). To dejstvo pa lahko – kot v nadaljevanju razmišlja avtorica – marsikdaj stvari še poslabša. Ženske so pri uveljavljanju pravic v vsakdanjem življenju omejevale družbene, ekonomske in kulturne ovire. Zakonodaja je večkrat služila le kot izgovor, namesto da bi z njo poskušali probleme reševati.

Z emancipacijo naj bi ženska vstopila v svet javnega. Tako je vsaj simbolno vstopila v prostor, v katerem je do takrat kraljeval moški; ne glede na to, kakšen je ta prostor bil. Zaradi sodelovanja žensk v NOB in povojnih razmer so ljudje to dejstvo sprejeli brez večjih nasprotovanj. V ljudeh, tako moških kot ženskah, pa so obstajali tihi dvomi, ki so se kazali v protislovnih držah in dvoumjih (Verginella 1999: 72) in so pomembno sooblikovali javno mnenje.

Koncept javnosti se prepleta in navezuje na koncept emancipacije (prav tako na koncepte individualnosti, svobode, državljanstva in družbene sfere). Vprašanje ženske emancipacije je bilo po povojni ideologiji podrejeno širšim – družbeno-političnim konceptom. Zaradi osrednje komunistične ideje, ki je predpostavljala enakost med ljudmi, se seveda ni moglo govoriti o specifično ženskem vprašanju. Ženska enakopravnost naj bi bila (že) zagotovljena, zapisana je bila namreč v zakonodajo. Družbene in ekonomske razmere pa naj bi samodejno pripeljale do njene uresničitve.

*“Ker se je smatralo, da so ženske dosegle svoje, kot npr. enakopravnost v ustavi in vse to, ko se je zdelo moškim, da so ženske dosegle, se je tudi razformirala AFŽ leta 1953.”*⁶

Pogovori z ženskami, ki so med letoma 1945 in 1951 živele v Ljubljani,⁷ kažejo, da je omenjeno misel aktivistke delil precej širok krog ljudi. V ospredju tistega časa naj bi bila druga vprašanja: politična, a tudi čisto eksistencialna – potrebno je bilo obnoviti “domovino”, preživeti sebe in družino.

Po vojni lahko govorimo o dvojni emancipaciji. Tisti, do katere naj bi prišlo po ideologiji, in tisti, do katere je prišlo zaradi ideologije. Emancipacija naj bi (po ideologiji) pomenila večjo samostojnost; ženska naj bi imela z njo pri vstopanju v javnost enake možnosti kot moški.⁸ Seveda pa je drugo vprašanje, o kakšni emancipaciji lahko dejansko govorimo v režimu, ki ga tako zahodni svet kot “zgodovinski pogled” sodobnega časa obravnavata kot totalitarnega.

Gibanje v javnem prostoru je bilo v resnici v povojnem času omejeno tako za moškega kot za žensko. Javni prostor je dirigirala ena politična stranka – KP oz. politbiro CK KPJ z desetimi vodilnimi akterji, ki javno sicer ni delovala in je ohranjala značilnosti kadrovske partije, v bistvu pa je imela vso oblast (Pirjevec 1995). Svoj program je širila preko Ljudske fronte, v okviru katere je delovala Antifašistična Fronta Žensk.⁹ Aktivizacija ženske, ki je bila ena izmed osnovnih nalog organizacije, je tako pomenila propagiranje političnega programa; ženske naj bi se vključevale v

⁶ Informatorica, aktivistka, rojena v Ljubljani leta 1925.

⁷ V letih 1998 in 1999 sem intervjuvala 16 žensk, ki so po vojni živele ali delovale v Ljubljani. Informatorke sem izbrala na podlagi okolja, iz katerega so izhajale, njihove starosti, poklicne in politične opredelitve.

⁸ Emancipacijo pa so po drugi svetovni vojni ločevali od feminizma, ki je imel med ljudmi negativen prizvok in je simboliziral separetistične, zahodne tendence.

⁹ AFŽ – Antifašistična fronta žensk je bila ustanovljena leta 1942 v Bosanskem Petrovcu. Leta 1943 je začela v Sloveniji v okviru OF nastajati Slovenska protifašistična ženska zveza, ki se je po vojni preimenovala v AFŽ Slovenije. Nепrestana opozorila s poduarkom, da je AFŽ le posebna oblika Ljudske fronte, naj bi delo med AFŽ in LF tako prepletalo, da se organizacija politični oblasti leta 1953 ni zdela več potrebna, zato so jo ukinili.

O veselju mater nad materinskimi domovi in otroškimi dispanzerji je veliko pisala Naša žena (Naša žena 1947, november, str. 341).

zadruga ali v krajevne odbore, hkrati pa je bila njihova naloga, da za delo zainteresirajo svoje može.¹⁰

Čeprav sta bila v javnem življenju omejena oba, je imela ženska (med drugim že zaradi drugačnega koncepta državljanke) specifično vlogo in položaj. K temu je v veliki meri prispevala pretekla miselna dediščina. Iz analize nalog in pozivov v časopisju, s katerimi je poveljna oblast klicala ženske v javni prostor, je razvidno, da je za ženske področje javnega pomenilo bolj socialni in ne toliko politični prostor (Einhorn 1993: 117). Ženske naj bi po vojni poskrbele za sirote, invalide in onemogle. Delo, ki ga je v preteklosti opravljala ženska doma, se je v novi dobi preneslo v širši prostor.

Neprestana prepletanja med političnimi in ekonomskimi težnjami ter razmeroma enostranske politično-ideološke predstave, saj je politični in ekonomski prostor dirigirala ena stranka, so spreminjale meje in oblike javnega prostora. Poveljna emancipacija naj bi po ideologiji ženskam omogočila vstop v javni prostor, kar pa je v resnici pomenilo predvsem možnost, da se je ženska lahko zaposlila.¹¹

Po prvotni poveljni socialistični miselnosti naj bi se vse sile usmerile v gradnjo javnega prostora. V skladu z idejo o rušitvi vsega individualnega, privatnega ter z idejo o podružabljanju naj bi se družina odprla v javnost. Kljub parolam o ukinjanju vsega privatnega pa je politična ideologija (kot kažejo časopisje in pogovori z ljudmi) ne le dopuščala, temveč celo utrjevala podobo o družini, ki naj bi reproducirala lojalnost in

¹⁰ Po mnenju informatork AFŽ ni prispevala k emancipaciji žensk, prav tako naj ženskam ne bi lajšala življenja. Ne glede na učinkovitost organizacije pa se je ob natančnejši analizi pogovorov in časopisja izkazalo, da je organizacija v ženskah dvigovala samozavest, oblikovala prostor njihovega javnega delovanja in ustvarila možnost medsebojnega povezovanja. Nedvomno je organizacija prispevala tudi k zakonodaji predvsem socialne in zdravstvene politike. Pospeševala je določene uredbe, ki naj bi lajšale življenje žensk. Izkazalo se je, da je imela organizacija med ljudmi negativen prizvok in ne glede na dejansko stanje so jo nekateri kot npr. časopisje in aktivistke povzdigovali, drugi pa v njej že vnaprej niso videli ničesar dobrega.

¹¹ Na podobno situacijo po drugih socialističnih deželah kaže primerjalno delo Sharon Wolchik. Avtorica ugotavlja, da so na življenje žensk najbolj vplivale prakse, ki so žensko povezovale z ekonomskimi cilji države (Wolchik 1985: 247). Pravice in privilegiji kot npr. zdravstveno in socialno zavarovanje tudi v Jugoslaviji po drugi svetovni vojni niso bili vezani na državljanstvo, temveč na zaposlitev (več o tem gl. Kotar 1993, Štahan 1974).

privrženost ljudi do države in družbe. V tem pogledu naj bi imele ženske osrednjo vlogo. Povojna ideologija je žensko razpetost med javnim in privatnim intenzivirala oz. zaostrila, kar je oblasti omogočilo, da je nadzor nad ženskami še povečala.

Poudarjena podoba superženske – ženske matere, delavke in aktivistke se je po letu 1948 hitro umikala v ozadje. Slovenski poročevalec je leta 1951 objavil prispevek, ki je ženske po vseh povojnih pozivih na delo (oz. v javni prostor) ponovno opozoril na materinstvo in njihovo vlogo v družinskem prostoru.¹² V prispevku ni bilo več govora o enakopravnosti, ki naj bi jo dokazale ženske s svojim vstopom v delovno razmerje:

*“Danes je šel razvoj že tako daleč, da naše žene že lahko razbremenimo v proizvodnji in na drugih področjih ter jih lažje pogrešimo.”*¹³

74

Socialistična politika je ženske obravnavala kot rezervo; v kritičnih trenutkih naj bi vstopile v areno javnega življenja – na primer v času splošnega pomanjkanja, ko je bila porušena domovina ali ko je po vojni primanjkovalo delovne sile. Leta 1951 pa je Slovenski poročevalec že objavil prispevek, ki je ženske (celo nekvalificirane delavke) po vseh povojnih pozivih na delo (oz. v javni prostor) ponovno opozoril, naj se v prvi vrsti posvetijo družinskemu življenju. Partijska politika se je pri tem ponovno poskušala izkazati za žensko rešiteljico – z dokladami za otroke je namreč poskrbela za izboljšanje materialnega položaja družin.

In kako so to sprejele ženske?

Iz prispevka, ki ga je objavil Slovenski poročevalec že naslednji dan istega leta, je razvidno, da ženske niso povsem tiho in pasivno sprejemale spreminjajočih političnih nazorov. Uredništvo je pisalo o njihovem strahu in prizadetosti; z novo usmeritvijo so se počutile prikrajšane v svojih ženskih pravicah in enakopravnosti. Pisici in uredniki so zato poskušali bralke prepričati, da nova odločitev ne krati njihovih pravic in jih ne ovira pri njihovi enakopravnosti, predvsem pa jih ne namerava *“prisiliti, da se vrnejo v staro, v ozko in nerazgledano življenje svojih kuhinj.”*¹⁴

A vendar jih pri tem ni pozabilo opozoriti na njihovo primarno mesto:

*“Kljub vsemu temu pa je vendar osnovna naloga naših žensk v materinstvu, skupna in nedeljiva naloga obeh staršev pa je skrb za družino, za pravilno in naporno vzgojo mladega rodu...”*¹⁵

Kot kažejo statistični podatki (Kotar 1993: 48),¹⁶ pa ženske niso le slepo sledile zahtevam in predstavam oblasti. Plačano delo ni bila le družbena, temveč tudi osebna vrednota. Delovno mesto je predstavljalo socializacijski prostor, kjer je ženska lahko uresničevala in razvijala svoj osebni interes, prostor, kjer se je srečevala z drugimi in drugačnostjo. Sčasoma se je večala njena samozavest, spreminjalo se je njeno življenje.

¹² Ekonomski razlog je bil za državno politiko najbolj primeren, saj je lahko na tak način z žensko delovno silo manipulirala. Tako se izkaže, da je ženska delovna sila sekundarnega pomena, saj so strategije, s katerimi z njo upravlja država, odvisne od širših ekonomskih faktorjev, kot naprimer števila zaposlenih moških v produkciji (Wolchik 1985: 247).

¹³ Slovenski poročevalec, 7. 12. 1951, str. 1.

¹⁴ Slovenski poročevalec, 8. 12. 1951, str. 1.

¹⁵ Isto.

¹⁶ Kljub rahlim upadanjem zaposlenih žensk med letoma 1950 in 1952 ter 1955 in 1957 je žensk v delovnem razmerju vedno več. Do stalnejšega naraščanja pride zlasti po letu 1957 (več o tem gl. Kotar 1993).

»Bila je presija, vendar skupinska, presija mase,« se udarniškega dela spominja mož informatorke – gospodinje (rojena v Ljubljani, leta 1925). »Imel si slabo vest, če nisi šel. Moški in ženske so delali skupaj, ženske včasih lažja dela ali pa tudi ne. Prva leta ni bilo nikakršne presije, bil je entuziazem.« (Naša žena 1947, julij, str. 222)

Ženske so tako socialistično ideologijo – kot tudi predstave svojih mož in svoje okolice – poskušale obrniti v svojo korist.

Ideal je inštrument, s pomočjo katerega poskušajo v okviru konkretnih ekonomskih in družbenih razmer mož, žena in država zadovoljiti svoj interes (Moore 1988). Tudi ideal ne ostaja statičen, temveč se prilagaja novim razmeram. Prepleta se z ideološkimi predstavami, ki jih imata drug o drugem moški in ženska. To so ideje in pričakovanja, ki izhajajo iz konkretnih razmer, a hkrati so v njih zasidrani starejši pogledi na svet. Koncept spola je družbeno konstruiran, kar pa – kot je v svoji monografiji pokazala Sally Cole – ne zajema le procesa konstruiranja spolnih idealov, temveč tudi proces manipuliranja in pogajanja z njimi (Cole 1991: 149). Ideje o spolu se oblikujejo na različnih področjih; na individualni ravni, v družini, v skupnosti in v državi. Med temi idejami in predstavami prihaja do nasprotij, kar pripelje do novih pogajanj in novih oblikovanj kulturnih in družbenih pomenov spolnih podob (Cole 1991: 149).

Razpetost med delom in domom

Mati

Partijska ideologija je s propagandnimi pozivi k ženski privrženosti delu in delovnemu mestu, hkrati pa z naraščajočim poudarjanjem njene materinske (in vzgojne) vloge še povečevala razdvojenost žensk. Tista, ki je poskušala slediti povojnemu idealu, je imela stalno občutek, da nekaj zanemarja; v njej se je rojeval občutek krivde.¹⁷

¹⁷ K takšnim občutkom je prispevala tudi družbena kontrola. Kot pripovedujejo informatorke, so ženske, ki so postale pri delu preveč samostojne oz. ambiciozne, pogosto slišale govorice. Govorice so "poskrbele", da v družbi ni prihajalo do odstopanj. Prevzele so vlogo socialne kontrole.

Če so po vojni ženske ostale doma, so se čutile odrinjene, imele so občutek, da ne izpolnjujejo družbenih pričakovanj. Ko pa so se zaposlile, so imele na delovnem mestu slabo vest, ker niso bile pri otrocih, ki da so jih tako prepustile same sebi.

“Če bi šla še enkrat skoz to, ne bi nikoli dala otroke stran od sebe, ker potem otrok nikoli ne razvije tiste ljubezni do matere,” razmišlja proizvodna delavka,¹⁸ katere sin je živel dve leti pri babici na Turjaku. Po njenem mnenju se je na babico tako navezal, da jo je imel raje kot njo.

Pogovori z informatorkami opozarjajo, kako se ženske še danes obtožujejo za ure in dneve, ko so otroke prepuščale same sebi, medtem ko so same vztrajale v službah.¹⁹

76 Gospodinja

Žensko materinstvo in njeno delo v produkciji je povojna ideologija pogosto izpostavljala, medtem ko o gospodinjskih opravilih v novi dobi ni bilo besede. Osrednjo pozornost je gospodarska politika posvečala razvoju (predvsem težke) industrije in ne potrošniške produkcije. Po časopisnih analizah ali spominu ljudi sodeč se oblast v prvem povojnem obdobju ni ukvarjala s težavami, s katerimi so se ženske srečevale v gospodinjstvu. Le ženski list *Naša žena* je bralke večkrat opozoril, kako se po čištoči stanovanja in oblek otrok spozna pravo žensko.

Pogoji oz. okoliščine za gospodinjska opravila so bili ob splošnem pomanjkanju in nerazvitosti potrošniške industrije popolnoma drugačni od današnjih.²⁰ Kot se spominjajo informatorka, je pomanjkanje blaga prisililo marsikatero žensko, da je “raztrenala” svojo balo in na ta način otroke preskrbela s plenici.²¹ Hrane je bilo malo, le praktična kuharica je lahko nahranila družino. Čeprav naj bi bilo samoumevno, da ženske poskrbijo za gospodinjstvo, je predvsem med gospodinjami veljalo, da je “ta prava mati tista, ki se znajde.”²²

Enega izmed prvih prispevkov, ki je gospodinjskemu opravilu namenil več pozornosti, je objavil Slovenski poročevalec ob Tednu matere in otroka²³ leta 1950.²⁴ Kljub ideji, ki jo je v prispevku ponudil neznani avtor, da je namreč razbremenitev

¹⁸ Proizvodna delavka Tobačne tovarne Ljubljana, rojena leta 1933 na Turjaku.

¹⁹ Zdi se, in nekatere informatorka so to tudi povedale, da poskušajo danes ženske občutja krivde kompenzirati tako, da se z vso svojo pozornostjo posvetijo vnukom.

²⁰ Predvsem pranje perila, pomivanje tal in druga večja opravila so – kot se spominjajo nekatere informatorka – prišla na vrsto šele ob nedeljah. “V soboto je bilo čiščenje kuhinjskega poda, v nedeljo pranje. Ponoči sem šivala nogavice. Ničesar ni bilo. Vsako soboto smo morali otroke skopat, pa sebe. Prala sem ob nedeljah, spodaj v hiši. Vstala sem pred šesto. Zakurila kotel, že pred šesto, da se ni preveč kadilo.” (Informatorka, uradnica, rojena leta 1932, Cikava pri Šmarju Sap).

²¹ Tako lažje razumemo tudi navdušenje, s katerim so ženske sprejemale praktične nasvete Naše žene. Ženski list je ženski marsikdaj olajšal življenje, po drugi strani pa je, če pogledamo iz današnjega zornega kota, delitev dela med spoloma in žensko vlogo doma še dodatno utrdil.

²² Informatorka, uradnica, rojena leta 1932, Cikava pri Šmarju Sap.

²³ O Tednu matere in otroka se je v povojnem času prvič začelo pisati leta 1946. Do leta 1949 se je teden praznovalo junija, leta 1949 pa je bil prestavljen na september.

²⁴ Slovenski poročevalec, 6. 6. 1950, str. 4.

skupna naloga vseh ljudi, je v splošnem prevladalo mnenje, po katerem naj bi se z razbremenjevanjem žensk ukvarjala ženska organizacija.²⁵ Po pripovedovanju informatork in analizi pisem bralk v Naši ženi pa ta organizacija (npr. v Ljubljani) za razbremenjevanje žensk ni veliko naredila. Nekaj pralnic in krpalnic je nastalo na pobudo posameznic.²⁶ Pri tem je bilo samoumevno, da se ženske znajdejo same, brez moške pomoči.

Dolgoročnejšo rešitev so tako ljudje kot politični voditelji iskali v tehničnem napredku. V času splošnega pomanjkanja o novih tehničnih pridobitvah v vsakdanjem življenju seveda ni bilo moč govoriti, a tudi kasneje, ko so bile na tržišču, so se razmere spreminjale zelo počasi. Ostala je namreč stara miselnost. Po mnenju ene izmed informatork mlajše generacije, pralnice niso imele uspeha zaradi "tistega babjega"; ženske naj bi bile namreč prepričane, da same boljše operejo. Takšna ocena naj bi tudi ovirala uveljavljanje pralnih strojev v vsakdanjem življenju. "*Bila je fama, da se pravo žensko spozna po belem perilu in zloščeni tleh. To je bilo globoko zakoreninjeno.*"²⁷

77

Poleg vzgoje in razmerij med ljudmi so na percepcijo spremenjenih okoliščin in razmer vplivale tudi predstave in pričakovanja med njimi. Z izboljšanim standardom in tehnološkim razvojem se gospodinjsko delo marsikdaj ni zmanjšalo, še več, pričakovanja so se celo povečala.²⁸

Delitev dela med zakoncema

Po analizi Naše žene naj bi bilo v povojnem času očitno in samoumevno, da sta skrb in vzgoja nalogi mater. Materinska ljubezen naj bi bila ženskam že prirojena, medtem ko bi si moral oče ljubezen šele privzgojiti. A kot kažejo pogovori, so ženske v mnogih primerih celo same poskrbele za to, da so pri vzgoji oz. skrbi za otroka obdržale odločilno vlogo. Na svojo vlogo so bile tudi zelo ponosne:

*"Zanjga, za moža, sem bla bog. Bila sva enakopravna, še bolj je on mene poslušal, bile so stvari, v katere se ni on mešal, pa je on rekel, pa ti odloči... npr. kar se tiče vzgoje otrok, to sem jst odločila, ubogat so pa moral. Vendar jih ni tepel, on je le pogledal grdo."*²⁹

²⁵ Do ukinitve organizacije leta 1953 je bila to naloga AFŽ. Kasneje pa naloga sledečih ženskih organizacij, kot na primer Zveze ženskih društev, Konference za družbeno aktivnost žensk, Konference za vprašanja družbenega položaja žensk.

²⁶ Leta 1948 so delavke tovarne Saturnus ustanovile v Mostah pralnico, krpalnico in kopalnišče. Viške ženske so odprle krpalnico Mati in dete (Naša žena, 1948/5, str. 255). Leta 1949 so Ljubljankanke organizirale sesrvisno podjetje za čiščenje stanovanj (Naša žena 1949/3, str. 122).

²⁷ Informatorka iz Ljubljane, nekdanja sodelavka pri ženskem listu Naša žena, rojena v Črnomlju, leta 1939.

²⁸ Raziskave v angleškem okolju povojnega časa, ki jih je opravila Elisabeth Roberts, so pokazale, kako naj bi nekatere ženske raztegnile gospodinjsko delo, saj so bile prepričane, da so premalo cenjene. Kljub drugačnosti raziskovanega prostora nas raziskava opozarja na pomembno vlogo, ki jo v življenju ljudi odigrajo standardi čistoče (Roberts 1995).

²⁹ Vzgoja z očmi – kot jo je v svojem delu poimenoval Borut Brumen – je oblika vzgoje, ki jo je moč zaslediti v patriarhalnih zaprtih družinah (Brumen 1995: 143). Oče ima popolno avtoriteto, vendar ne skrbi za vzgojo, on le poskrbi, da ni odstopanj. Pri tem pa ne uporabi besede, vzgoja z očmi je namreč način neverbalne komunikacije.

Kakršnakoli posplošena ocena o delitvi dela med zakoncema bi bila neprepričljiva, saj se je življenje v posameznih družinah med seboj preveč razlikovalo, določena opravila pa so veljala za preveč ženska, da bi se jih lotil moški. Ena izmed informatork se spominja, kako je noseča prala v pralnici perilo, ko se je v njeni in moževi prisotnosti poparil njun prvi sin. Mož pa otroka ni odpeljal k zdravniku, to je bila namreč naloga matere, in ne glede na razmere je informatorka to razumela, saj: *“Mati je mati.”*³⁰

Marsikateri moški so poskrbeli za otroke doma, a zunaj, pred ljudmi se niso pokazali enako skrbni, saj kot se spominjajo informatork: *“Moškemu je bilo nerodno prijeto otroka zunaj za roko.”*³¹

Ideje in predstave ljudi o delitvi dela med spoloma niso vedno sovpadale z realnostjo. Način, kako so si ljudje organizirali življenje, se je odmikal od njihovih idealov.³² Te pa so ljudje seveda obdržali. Četudi so v realnosti okoliščine marsikdaj zahtevale drugačno delitev dela doma in so družinske člane prisilile v drugačnost, se je v stvarnosti obdržal patriarhalen koncept partnerskih odnosov (več o tem gl. Havelkova v Funk & Mueller 1993). Prav zaradi tega so se morda tako počasi spreminjala razmerja in odnosi med ljudmi. A kot že rečeno, sta odnos med spoloma oz. njuni spolni podobi sooblikovali obe strani; tako realno kot idealno.

Gola potreba je prisilila marsikatero moške, da niso sledili svojim nazorom, temveč so tudi sami poprijeli v gospodinjstvu. Veliko proizvodnih delavcev in delavk *“se je šihvalo”*³³ in ko žensk ni bilo doma, so morali možje sami poskrbeti za *“najnujnejše.”*³⁴ Pomoč moškega pri gospodinjskih delih ženi delavki je bila zato drugačna kot pri uradnici. Seveda pa so bila temu primerno drugačna tudi pričakovanja ženske. Na moževo pomoč v gospodinjstvu je poleg družbenega statusa vplivalo okolje, v katerem sta živela zakonca. Če namreč v soseski ni nihče obešal perila, je mož, ki ga je obesil, požel posmeh celotne ulice ali dvorišča, zato se dela raje ni niti lotil.

*“Po vojni sploh ni moderno, da mož pomaga v gospodinjstvu. Da je šel mož perilo obešat, je bila cela galerija na oknih. Celo čudo. Vsi smo šli na okna, moški in ženske, in se smejali.”*³⁵

Sodelovanje med moškimi in žensko je bilo odvisno tudi od osebnih, karakternih značilnosti partnerjev.

³⁰ Informatorka, pisarniška delavka Tobačne tovarne v Ljubljani, rojena v Šmarju Sap leta 1932.

³¹ Profesorica na Pravni fakulteti, rojena leta 1917 v Ljubljani.

³² Idealna razdelitev dela med možem in ženo je za informatorko iz meščanskega okolja (rojena v Ljubljani, leta 1914) tudi po vojni ostajala pri konceptu *“notranji minister”* (žena doma) in *“zunanji minister”* (mož zunaj). A vendar se je informatorka zavedala, da to v resnici – predvsem zaradi družbenega ozračja – ni bilo mogoče. Svoj ideal je sicer sprejemala kot *“egalitaren odnos”*, kar pa še ni pomenilo, da ni v realnosti od moža zahtevala pomoči pri gospodinjstvu.

³³ Beseda *šihanje* je zelo pogosta v delavskem besednjaku. Zakonska partnerja sta bila zaposlena v različnih delovnih izmenah. Tako je lahko npr. mož, ki je bil zaposlen v dopoldanskem času, poskrbel za otroka popoldan, ko je delala žena.

³⁴ Mož proizvodne delavke (rojena leta 1933 na Turjaku) je previjal otroke, medtem ko je nogavice otrok lahko oprala delavka sama, ko je prišla domov.

³⁵ Informatorka opozarja, da so te predstave delile tudi ženske (pisarniška delavka Tobačne tovarne, rojena 1932, Cikava pri Šmarju Sap).

Različnim ženskim željam in pričakovanjem navkljub slika v splošnem kaže, da je bila moška pomoč rezultat potrebe – ženska je bila odsotna in mož se je moral doma znajti, kot se je vedel in znal.

V okviru različnih skupin so obstajali različni vedenjski vzorci, ideje, predstave in pričakovanja. Kot je razvidno, pa je ženske povezoval skupni dejavnik – čas, v katerem so živele. Prevladujoča atmosfera vsakdanjega življenja kot tudi socialne percepcije okoliščin so bile drugačne od današnjih. Po mnenju informatork se možje niso niti zavedali, da bi bili lahko ženskam hvaležni za njihovo gospodinjsko delo in skrb. Hkrati naj bi se tudi ženskam zdelo samoumevno³⁶, da same poskrbijo za gospodinjstvo in dom. Vprašanje pomoči moškega v gospodinjstvu se večini informatork niti ni zdelo vprašanje o enakopravnosti. Kot razmišlja ena izmed informatork danes: *”Morda smo ženske same mislile, da moramo vse v gospodinjstvu narediti same”*.³⁷

Predpostavka, da vsi ljudje doživljajo svet enako in imajo enake možnosti, je bila sestavni del povojne ideologije. Kot je razvidno, so ženske sprejele njeno misel, ki je razlago za razlike med moškimi in ženskami iskala v naravni, fiziološki, in ne družbeni determiniranosti. Enakopravnost so informatork iskale in dokazovale predvsem na področju zaposlovanja, izobraževanja in zakonodaje. To je bil tudi eden izmed razlogov, da so ženske brez večjih odporov sprejemale svojo vlogo v gospodinjstvu oz. osrednjo vlogo v družinskem življenju.

Ženska v javnem prostoru

Žensko gibanje v javnem življenju je določala partijska politika tudi s pomočjo koledarjev. Koledar – čeprav navidez kvantitativno standardizirana razdelitev časa – po Barbari Adam določajo družbeni ter kulturno zgodovinski dejavniki (več o tem gl. npr. Adam 1995, Makarovič 1994). Preko koledarja je oblast usmerjala množice glede na svoje želje in potrebe. Ureditve koledarja je bila pomembna, saj je poenotila delovanje množice, zagotavljala organizirano koreografijo mase in omejila individualne izbire posameznikov. V letnem koledarju sta bila za žensko pomembna predvsem dva mejnika. To je bil 8. marec in teden matere in otroka. Po pogovorih sodeč pa se praznika ženam nista vtisnila globlje v spomin. Marsikatera informatorka je pripomnila, da je bil 8. marec praznik moških; medtem ko naj bi oni pijančevali, so morale same delati. Praznika

³⁶ Ob tem se obračam na koncept P. Bourdieua o habitusu (1977), o skupnem prostoru, kjer si ljudje zaradi podobnih materialnih pogojev delijo nekatere mentalne strukture, s katerimi dojemajo in doživljajo okolico. Te strukture so v posameznika internalizirane, ne da bi se jih zavedal in se v vsakdanjem življenju kažejo kot (njegove) avtomatične in nezavedne prakse. Če so na primer določene ovire v posameznika internalizirane do take mere, da jih ne sprejema kot ovire, temveč kot naravni red, gre za mentalne strukture. Njegovo tezo Lindquist razvija, njen poudarek je na posamezniku, ki hkrati pripada različnim (strukturiranim) okoljem. Posameznik lahko izbira med različnimi kombinacijami idej in tako ustvarja svoje mentalne predstavitve, svoje motivacijske in kognitivne strukture. Kljub družbenim in materialnim oviram ima – po mnenju avtorice – posameznik vedno neko možnost izbire in s tem ustvarja zgodovino. V določenem trenutku naj bi namreč imele individualne odločitve tako odločujoč pomen, da fiksirajo in določijo individualne perspektive, ki potem kot strukture usmerjajo posameznikove prakse, oz. kot mentalni filter sprejemajo okolico in izkušnje, ki jim je posameznik izpostavljen (Lindquist 1994: 10).

³⁷Uradnica, rojena leta 1932, Cikava pri Šmarju Sap.

sta imela predvsem simbolni pomen, za ženske pa sta dejansko predstavljala le več dela in več tekmovanj. Oblast je v tem času koordinirala delovanje žensk. Na tak način je dosegla večjo učinkovitost in med ljudmi utrjevala svojo ideologijo. Že mesec dni pred praznikom so delovni kolektivi organizirali tekmovanja, predavanja in različna srečanja. Mediji so natančno spremljali vse priprave in dogodke, partijsko oblast pa spretno slikali v luči ženske odrešiteljice oz. njene zaščitnice.

Vstopanje ženske v javno sfero, njeno vedenje in nastop so potihem obremenjevali tudi najbolj revolucionarne kroge ljudi. Neprestano pisanje, ki je spremljalo pozive k aktivnemu stopanju v javni prostor, so spremljali številni pomisleki. V slikanje ženskega lika so bili zato v medijih vloženi veliki napor, pri čemer pa so se negativne lastnosti, čeprav je časopisje o njih redko pisalo, kazale zgolj kot nasprotje pozitivnih. Prispevki v Naši ženi in Slovenskem poročevalcu so kazali, kako naj bi se v javnosti obnašala aktivna ženska. Kot že rečeno, naj bi bila samozavestna, odločna, a hkrati skromna in požrtvovalna. Tudi tokrat so se v javni prostor prenesli vzorci iz njenega materinskega in gospodinjanskega življenja. Lik idealne aktivistke je namreč ponazarjala ženska z metlo v roki, kar naj bi bila ilustracija ženske temeljitosti in pravičnosti; z metlo naj bi aktivistka iz odborov čistila vse krivice.³⁸

Informatorke, predvsem aktivistke, so prepričane, da se je v politiko povojnega časa vključilo veliko žensk. Takšno mnenje je vsekakor pogojeno s sodobnimi razmerami, sooblikoval pa ga je tudi (javni) diskurz (socialistične) povojne dobe. O množični udeležbi žensk v politiki je namreč neprestano pisalo povojno časopisje.³⁹ Zgodovinske analize pa kažejo, da je bilo število žensk v političnem življenju dejansko zelo omejeno. Po podatkih B. Repeta slovenske revolucionarke svojega poslanstva niso videli v organizaciji AFŽ, temveč v "pravi" politiki. Med vojno, ko so moški odšli v partizane, so nekatere prevzele vodilna mesta v odporniškem gibanju. Redke izmed njih so se po vojni prebile med politično elito. Po vojni je bilo takšnih le kaj več kot deset (Repe 1999: 94). Razmerje med ženskami in moškimi kandidati na zveznih in kasneje republiških volitvah je bilo devetdeset odstotkov moških in deset odstotkov žensk.⁴⁰ Podobno ali celo slabše je bilo razmerje v izvršnih organih. Enega redkih resnično vodilnih političnih položajev je po vojni prevzela Vida Tomšič, ki je postala ministrica za socialno politiko in s tem prva ministrica v zgodovini slovenske vlade.

Prepad med idealnim in realnim je bil globok. Tega se zavedajo tudi nekatere informatorke, ko govorijo o tem, kako drugače od javnega povzdigovanja ustave v časopisju, ki naj bi ščitila ženske in jim zagotavljala pravice, ali od samoumevnega priznavanja s strani moških, je bilo "privat" – takrat naj bi moški posmehljivo spregovorili:

"Saj se ve, za kam je ženska, za šporhet, pa za v postlo ali pa za rojevanje otrok. Saj smo vedele, da to, čeprav skozi šalo govorijo, da je v tem mnogo resnice. Moški so

³⁸ Naša žena, 1949/11, str. 258.

³⁹ V pogledih informatorjev se pretekla izkušnja vedno prepleta s sedanostjo in hkrati s slutnjo o prihodnosti. Tako življenjske zgodbe, upi, pričakovanja, želje in strahovi nikoli ne odsevajo pretekle resnice, temveč so vedno retrospektive racionalizacij, kot jih je v svojem delu poimenovala Barbara Adam (1995).

⁴⁰ Zvezna kandidatna lista je objavljena v Kroniki 20. stoletja (1996: 129).

"Red in snago tudi v vse odbore ljudske oblasti"

(Naša žena 1949, november, str. 258)

vedno pričakoval, pa naj bodo še tako napredni. Na zborih, okrog napredni, doma so bili pa kar veliki patriarhi, ne tirani ravno, ampak moški, ki zahtevajo komoditeto in lagodno življenje.”⁴¹

Na distinkcijo med javno razglašenim in dejanskim življenjem pokaže tudi prispevek Miška Kranjca v Ljudski pravici, januarja leta 1948, v katerem opiše, kako so v javnem življenju razmišljali moški:

”Tisto je ustava in treba je, da je taka, naj svet vidi, da nekaj znamo in si upamo. In lahko velja, po državi ali kje že, doma pri sebi pa ji bom jaz pisal svojo ustavo... Ženska se lahko ukvarja s politiko, vendar šele potem ko skuha možu kosilo.”⁴²

82

Po mnenju avtorja naj bi se premnožični aktivizaciji zaradi preobremenjenosti upirale tudi ženske. A vendar se toka dogajanj ni dalo ustaviti, vedno več žensk je namreč prihajalo v javno življenje in se sklicevalo na svoje pravice. Kranjec priznava, da so v razvnetosti razprave moški pozabili na pravice žensk. Malo z ironijo, malo zares razmišlja: *”In ker smo modrejši, si ženske, ki so navzoče, niti ne upajo poseči v razgovor.”* Tudi če so se ženske opogumile in so spregovorile, kot se je zgodilo v primeru, ki ga je opisal Kranjec, ni bilo nič boljše. Sredi sestanka naj bi v presenečenje vseh moških vstala ženska in se zavzela, da bi v odbore vključili tudi ženske. Zanimivo, Kranjec pri tem ne preseneča, da so ob tej izjavi presenečeni moški v nadaljnji razpravi o predlogu ženske ponovno izvzeli. Predvsem naj bi se bali tega, da bi bilo žensk preveč: *”Ena ne rečem, ali dve, več pa ne. Prepri bo, vam rečem.”* V odbor so tako sprejeli eno samo in s tem “rešili” dva problema; ženske se niso mogle več pritoževati zaradi izključenosti, hkrati pa naj bi preprečili prepire v odboru. V tem, da je bila sprejeta le ena predstavica ženskega spola, niso videli škode, saj po njihovem mnenju *”tako vsaka vse ve.”* Kranjčevo poročanje odpira vpogled v stereotipne moške predstave o ženski klepetavosti in njeni prepirljivosti, s katerimi se je v vsakdanjem življenju morala marsikatera soočiti. Miško Kranjec se zaveda, da so takšne predstave in prakse napačne, a vendar si ne obeta večjih sprememb, saj kot pravi sam: *”Moški ne morejo iz svoje kože.”*

”Toda kako bo v prihodnje, če se bo oglasila ženska, se bo v nas oglasila stara modrost: Mica, ti pa kar molči, bom že jaz, če bo treba, mejduš. Če imaš kaj povedati, povej doma. Tu je stvar treba gledati s političnega stališča in ne kot gospodinja.”

Problem ženske uveljavitve se je med drugim – kot nakazuje Kranjčev članek – skrival tudi v pomanjkanju ženske samozavesti. Sodeč po pogovorih z informatorkami so nekatere aktivistke samo ponavljale, kar jim je bilo naročeno, le redke so se same oglašale, največkrat pa so postale glasne šele v skupini.⁴³

⁴¹ Aktivistka, rojena v Celju leta 1925.

⁴² Ljudska pravica, 1. 1. 1948, str. 9.

⁴³ Pomembno vlogo pa je med drugim igrala tudi premajhna iniciativa žensk. Ena izmed po vojni zelo zagnanih aktivistk, sicer iz gorenjskega konca, je v svoj dnevnik zapisala svoje pomisleke o nadaljnji angažiranosti v političnem življenju. Kljub začetnemu entuziazmu se je leta 1949 prenehala udeleževati množičnih sestankov “zaradi živcev”, sestankov AFŽ pa zaradi “prepirljivosti” (Slapar 1991).

Ženske so po besedah Naše žene pogumno zakorakale v javno življenje.
(Naša žena 1947, marec, naslovnica)

Podoba oz. samopodoba povojne ženske

Na obnašanje in nastop žensk je močno vplivalo njihovo sodelovanje v NOB. Nekatere partizanke ali skojevke so se iz vojne vrnile zelo samozavestne, njihova popularnost se je v povojnem času – vsaj v javnem življenju – še povečala, prav tako tudi njihova samozavest. V vsakdanjem življenju pa – kot se spominjajo informatorke – takšne ženske niso bile dobrodošle ali priljubljene. Bile naj bi “stroge, prav po partizansko”. Med ljudmi je veljalo, da se mnogi partizani ne znajo obnašati, spremenjeno vedenje žensk pa je še posebej osupnilo starejše generacije.⁴⁴

84

Na nastope žensk je vplivala tudi njihova starost. Mlade so ostajale večinoma tiho, zaradi prepričanja, da morajo starejšim izkazati določeno spoštovanje. Razlike med ženskami so izhajale iz različnega družinskega okolja; ekonomska in kulturna dediščina staršev je vplivala na njihovo obnašanje in tudi na način njihovega delovanja v javnosti.

Kljub komunistični ideji, ki je predpostavljala enakost (med ljudmi), so bile razlike med ženskami zelo velike.⁴⁵ Nekatere je povojni čas celo še povečal. Nikakor ne bi mogli govoriti o eni, univerzalni ženski ali o univerzalni moški kategoriji. Življenja in doživljanja žensk so bila različna. Izobražena meščanka je po vojni stopila na drugačno pot kot mlado podeželsko dekle, ki je v novo Jugoslavijo zakorakalo v obleki proletarke, tujke v novem mestu. Vsekakor so povojni čas mladi doživljali popolnoma drugače od starejših. Pri tem so imele nezanemarljivo vlogo tudi ambicije in želje posameznic. Ženska ni bila žrtev socializma. Strinjam se z idejo Barbare Einhorn, ki tudi za povojni čas ugotavlja, da je ženska imela možnost izbiranja. Avtorica izhaja iz ideje aktivne državljanke, ki je v nasprotju s podobo pasivne ženske, kot jo srečamo pri nekaterih piscih feministične antropologije, ki prikazujejo povojno socialistično žensko predvsem kot žrtev patriarhalne narave socialističnega sistema (Einhorn 1993: 3).

Vojne in povojne razmere so namreč aktivno spreminjale in sooblikovale žensko samopodobo.

“Še ko sem bila doma, ko sem bila v SKOJ-u se mi je fajn zdel, ko so bili sestanki in so moški dal prednost ženskam, da kaj povedo. In potem so dodali: punce imajo prav! Pa v fabriki so veliko ženske poslušal.”⁴⁶

K večji samozavesti žensk je prispeval že sam občutek, da jih moški priznavajo. Občutek, da so se postavile po robu in so dosegle, kar so hotele. Zgodbe, ki jih je objavljala Naša žena, naj bi ženske motivirale k bolj množičnemu in pogumnejšemu vstopanju v javno življenje. Analiza zgodb kaže predvsem na aktivizacijo, kakršno si je želela in si (jo) je predstavljala povojna politika. Ne glede na ciljne naloge propagiranih zgodb pa so se izkazale kot zelo pomembne predvsem značajске poteze junakinj, ki so bile odločne, so se med seboj spodbujale in so samozavestno odgovarjale nejevernim

⁴⁴ “Prvič ko sem prišla po vojni v gledališče, sem mislila, da me bo kap, ko sem videla partizanke v hlačah in gojazjih in srajcah. Take so prišle v gledališče. Mi smo bili navajeni, da si se za gledališče zrihtal.” (Učiteljica, rojena v Ljubljani leta 1925).

⁴⁵ Razlike med ženskami so pogojevali generacijska pripadnost, politična angažiranost, izobraženost in družbeni stan (Verginella 1999: 83).

⁴⁶ Aktivistka, rojena v Ljubljani leta 1925.

moškimi. Mnenje z Našo ženo, da takšna ženska tudi doseže, kar hoče, delijo (nekateri) informatorke. "Ženska je morala biti odločna, samozavestna, pa je dosegla, kar je hotela."⁴⁷

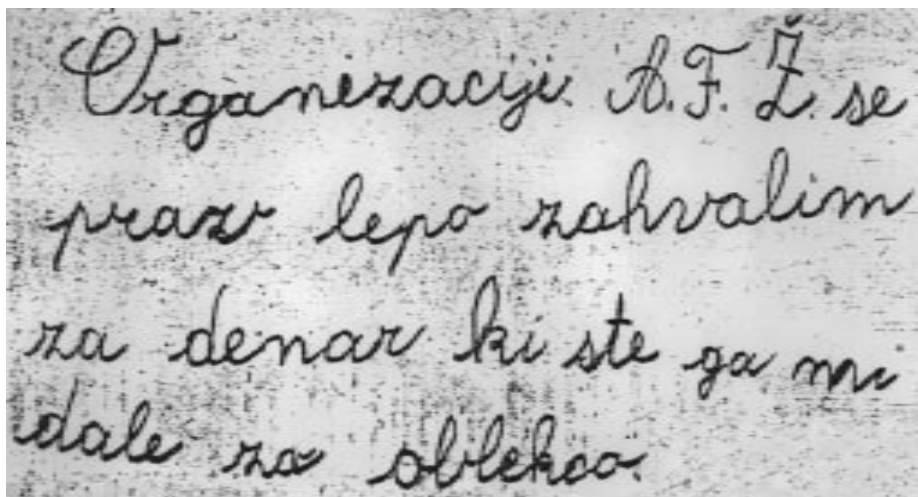
Med javnim in privatnim

Analiza povojnega časa kaže na to, da je potrebno javni prostor socialistične dobe razumeti širše, kar se ujema tudi s pogledi nekaterih raziskav v drugih socialističnih deželah. Hana Havelkova v svojih raziskavah ne govori o delitvi med javnim in privatnim, temveč o razmerju med družino in državo (Funk & Mueller 1993: 68). Širšemu konceptu javnega sledijo tudi slovenske raziskovalke (Ferligoj, Renner, Ule 1990). Takšna opredelitev javnega upošteva vplive različnih dejavnikov, med drugim tudi redefinirana družinska razmerja, pritiske politike, izgubo civilne sfere, kar je potrebo po redefiniranju razmerij med ljudmi le še povečalo.

Privatna sfera in družinsko življenje pa se nista izoblikovali le po smernicah povojne ideologije.⁴⁸ Molyneaux opozarja, kakšen vpliv so na njeno formo imeli ljudje s svojimi vsakdanjimi izkušnjami in s svojo preteklo dediščino. Zasebna sfera je bila med ljudmi zelo pomembna, v njej je dobil posameznik priznanje, tu so se rojevale iniciative, tu je obstajal posameznik kot individuuum (Moore 1988: 150, Funk & Mueller 1993: 68). Sfera privatnega je bila konkretna, medtem ko je ostajalo področje javnega zelo abstraktno (Funk & Mueller 1993: 67). Izkazalo se je, da so pritiski državne politike med ljudmi pomen in moč družine povečali. Rastel je pomen statusa družine; ljudje so jo razumeli kot primarno institucijo, saj je stala nasproti državi. Državna represija, podrejanje posameznika skupnim ciljem in državni politiki so ustvarili spolno nevtralni prostor, v ospredju namreč ni bila delitev moški – ženska, temveč mi – oni (Einhorn 1993; Funk & Mueller 1993). Po mnenju Hane Havelkove naj bi status, ki so ga družini pripisovali ljudje, ustvaril večjo solidarnost med člani družine in hkrati okrepil delitev med privatnim in javnim (Funk & Mueller, 1993: 69). Ljudje so doživljali družinsko življenje različno, vendar vplivov in pritiskov državne politike v družinskem življenju, po mnenju informatork, niso občutili. Aktivisti, funkcionarji, pristaši novega sistema so imeli občutek, da so se družine odpirale na ven in se povezovale. Pri drugih pa ni bilo tako. Strah in represija v vsakdanjem (javnem) življenju so, kot pripovedujejo nekatere informatorke, družino še bolj zaprle in utrdile, kar potrjuje idejo o notranji solidarnosti, idejo o utrjevanju vezi med člani, ki nastaja zaradi dihotomije mi – oni. Privatna sfera se je pri takšnih družinah strožje omejevala le na

⁴⁷ Vzgojiteljica, rojena v Ljubljani, leta 1924.

⁴⁸ Po Maxine Molyneaux in po potrditvah časopisne analize so socialistične države v bistvu poskušale oblikovati novo obliko družine, ki bi zagotovila družbeno in produkcijsko stabilnost, družino, kjer bi potekala tudi socialna reprodukcija. Po avtorici tako obstajata dve fazi v razvoju ideje o družini; v prvi gre za spreminjanje starih tradicionalnih družinskih form, v drugi pa naj bi se ustvarila nova družinska oblika. V prvi stopnji se ideja socialističnega razvoja radikalno poveže z idejo ženske emancipacije. Vse reforme naj bi stremele k spreminjanju razlik med spoloma. V drugi fazi pa poleg zaposlitve ženski ideal sprejme svojo družinsko vlogo; tako nastane lik matere proletarke (Funk & Mueller 1993: 68).

Iz dnevnika nekdanje gorenjske aktivistke Cilke, ki pa je leta 1949 – kot je sama zapisala v svojem dnevniku – zaradi prepirljivosti prenehala obiskovati sestanke AFŽ. Cilkina zapuščina je obdelana v seminarski nalogi Vanje Slapar, Poskus življenjepisa, 1991. Za informacijo o dnevniku se zahvaljujem prof. dr. Slavku Kremenšku.

sorodstvo.⁴⁹ Posledica omenjenega razlikovanja naj bi odsevala tudi v pogledih nekaterih ljudi, ki so z odporom in hkrati pomilovanjem gledali na vse kolektivno in negativno sprejemali kakršnekoli javno predanost ženskemu vprašanju (Funk & Mueller 1993: 68).⁵⁰ Barbara Einhorn ugotavlja v socializmu dva procesa: zaposlitev ženske in njena dejavnost izven družinskega okolja sta po eni strani povečala neenakost v družini, medtem ko je dihotomija mi – oni povzročila večjo solidarnost med partnerjema, v nasprotju z državo (Einhorn 1993: 60).⁵¹

Z novimi družinskimi razmerji naj bi v domu veliko izgubljali predvsem moški. Nova ideologija je zmanjšala moško avtoritativno in dominantno vlogo doma (to je prevzela "država"), zaradi tega pa je prihajalo do konfliktov, ki so bili težki za oba – tako moža kot ženo. Nova oblast je prevzela nadzor nad zakonskimi zadevami partnerjev, spola je izenačila pri dostopu in pravicah do lastnine in premoženja. Nekateri načini organiziranja produkcije so bili zaradi podružbljanja preneseni navzven, zaradi česar so se spremenile funkcije družin in s tem funkcija moške avtoritete (Wolchik 1985: 282). Razkol med idealnim in realnim naj bi bil za moškega bolj konflikten, kar je prineslo v družinsko življenje večje napetosti. To so potrdili tudi intervjuji. Kot povedo informatorka in kažejo pisma bralk v Naši ženi, je bilo vedno več primerov, ko mož ni prenesel ženine ambicioznosti in njenega uspeha, zato je prišlo do ločitve. Po mnenju Havelkove so izgubo moške samozavesti reševale nekatere ženske v družinskem življenju, ki so

⁴⁹ Pri nekaterih je to pomenilo le nuklearno družino, drugod pa je zajelo še starejše generacije.

⁵⁰ V Sloveniji se to kaže v kasnejšem odnosu ljudi do feminizma in v odnosu informatork do AFŽ-ja ali njegovih aktivistk.

⁵¹ Zato avtorji (kot npr. Havelkova in Marody) ne govorijo o delitvi na javno in privatno, temveč o dihotomiji družina – država (Einhorn 1993: 60).

same priznavale in pristajale na patriarhalno vedenje svojih mož, s čimer so kompenzirale pomanjkanje samozavesti in moči moškega v javnosti (Funk & Mueller 1993: 69). Ženske so tako ohranile nekatere patriarhalne vzorce, saj so se na tak način izognile dodatnim konfliktom. Na vprašanje, zakaj so na to pristajale, pa (med drugim) odgovarja Daviesova misel: *“Ljudje sprejmejo konflikt v nekaterih razmerah, v upanju, da se ga bodo tako izognili drugod”* (Wolchik 1985: 252).

Ženska naj bi imela po pogledih nekaterih avtorjev v feministični antropologiji (Funk & Mueller 1993), za razliko od moškega, možnost izbire: družinsko življenje, delo ali oboje. Kot dokazuje Hana Havelkova se je lahko ženska, če so bili pritiski v javnosti premočni, umaknila v sfero privatnega (Funk & Mueller 1993: 66). Te možnosti pa ni imel mož. Teoretično je v resnici obstajala alternativa (in morda je to vplivalo na percepcijo tako moškega kot ženske), a vendar se je od ženske pričakovalo, da se bo oprijela obojega, dvojno vlogo so sprejele njene prijateljice, zakaj bi bila sama pri tem izjema. Pogovori kažejo, kako zapostavljeno in izolirano so se počutile ženske, ki se niso mogle zaposliti. Informatorke povedo, da so same sprejele dvojno obremenitev z idejo: kolikor pravic, toliko dolžnosti, kar pomeni, da so novi čas doživljale kot odpiranje novih možnosti, katerih naj bi bile – kot so verjele – deležne zaradi pravic, za to pa so bile pripravljene sprejeti tudi dodatne dolžnosti. Večina se jih je zato odločila za dvojno obremenitev. Po analizi pogovorov, časopisja in literature sodeč, naj bi bilo to kar samo po sebi umevno.

Izmučene ženske socializma?

In kakšno “ceno” je plačala ženska za svoje mesto v povojni družbi?

Pisma bralk v Naši ženi leta 1951 opozarjajo na probleme živčnih obolenj in preutrujenosti pri ženskah. Tako v literaturi kot v diskurzu sodobnega časa se ženska socializma pogosto kaže kot utrujena, prehitro postarana, živčna razvalina. Informatorke še danes trpijo za posledicami podhladitve, preutrujenosti ali psihičnih razočaranj. Razmerja in odnosi med spoloma, težja uveljavitev in manjše možnosti napredovanja ženskam v kasnejših letih niso olajšali življenja. Kot že večkrat rečeno, pa ima povojno dekle svoje posebnosti: povojni entuziazem, pomen dela kot norme, občutek skupnega prispevka k družbenemu in družinskemu življenju so sooblikovali in močno zaznamovali doživljanje žensk, vplivali na dojetje časa in sprejemanje življenjskih izkušenj. Socialistična ideologija je gradila na ideji zgodovinskega napredka. Ljudje so se usmerjali v prihodnost, zaupanje v linearni koncept zgodovine je lajšalo vsakdanje tegobe in pomanjkanja. V povojni mladi generaciji žensk se zato (tudi) še danes skriva zaupanje v njihovo notranjo moč, v njih še vedno prebiva vera v boljši jutri.

“Jutri je še en dan,” je rekla informatorka, ko sva se poslavljali: *“Morda bo jutri bolje.”*⁵²

⁵² Proizvodna delavka Tobačne tovarne Ljubljana, rojena leta 1933 na Turjaku.

LITERATURA IN VIRI

- ADAM, B. 1995, *Timewatch*, Cambridge, Polity Press.
- BAHOVEC, E. (ur.) 1993: *Od ženskih študij k feministični teoriji*, Zbornik, Ljubljana, Študentska organizacija v Ljubljani.
- BAHOVEC, E. 1995, *Predavanja za uvod: Feminizem in materinstvo*, Delta, letnik 1, št. 1–2, Ljubljana, str. 39–51.
- BILANDŽIČ, D. 1980, *Zgodovina SFRJ*, Ljubljana, Partizanska knjiga.
- BRUMEN, B. 1995, *Na robu zgodovine in spomina*, Murska Sobota, Pomurska družba.
- COLE, S. 1991, *Women of the Praia*, New Jersey, Princeton university Press.
- EINHORN, B., 1993, *Cinderella goes to market*, London, New York, Verso.
- FERLIGOJ, A., RENER, T., ULE, M. 1990, *Ženska, zasebno, politično*, Ljubljana, Znanstveno in publicistično središče.
- FUNK, N. & MUELLER, M. (ur.) 1993, *Gender Politics and Postcommunism*, New York, London, Routledge.
- JALUŠIČ, V. 1992, *Dokler se ne vmešajo ženske...*, Ljubljana, Krt.
- JESENEK, M. 1996, *Razvoj otroškega varstva v Sloveniji med leti 1945–1955*, Ljubljana, diplomatska naloga (mentor: Božo Repe).
- JOGAN, M. (ur.) 1984, *Emancipacija v jugoslovanski družbi, Ziherlovi dnevi*, Ljubljana, Center za družbeno politično izobraževanje pri FSPN.
- FIŠER, J. (ur.) 1996, *Ključne značilnosti slovenske politike v letih 1929–1955*, znanstveno poročilo, Ljubljana, Inštitut za novejšo zgodovino.
- KOCBEK, E. 1993, *Dnevnik 1947*, Ljubljana, Cankarjeva založba.
- KOCBEK, E. 1995, *Dnevnik 1948*, Ljubljana, Cankarjeva založba.
- KOCBEK, E. 1999, *Dnevnik 1949*, Ljubljana, Cankarjeva založba.
- KOTAR, M. 1993, *The State, Women and Employment (Masters Degree)*, Bath (Kotar M.).
- LEACOCK, E. 1978, *Women's status in egalitarian societies*, v: *Current Anthropology* 19, št. 2, str. 247–275.
- LINDQUIST, G. 1994, *The Feminist Message as a Threatening Experience*, v: *Ethnos*, vol. 59, št. 1–2, str. 7–35.
- LJUDSKA pravica 1945–1951.
- LOBODZINSKA, B. 1995, *Family, Women, and Employment in Central Eastern Europe*, Westport, London, Greenwood.
- MAKAROVIČ, G. 1994, *Slovenci in čas*, Ljubljana, Krt.
- MOORE, H. 1988, *Feminism and anthropology*, Polity Press, Cambridge.
- NAŠA žena, 1945–2000, prva ženska in družinska revija, Delo-Prodaja, d.d., Ljubljana.
- NIEDERMUELLER P., HOFER T. 1988, *Life history as cultural construction*, Budapest.
- PIRJEVEC, J. 1995, *Jugoslavija 1918–1992*, Koper, Založba Lipa.
- RAMŠAK, M. 1994, *Renesansa blagih metod*, v: *Časopis za zgodovino in narodopisje* 30, št. 2, str. 347–356.
- REPE, B. 1999, *Pomen prvih poveljnih volitev in z njimi povezanih sprememb za žensko emancipacijo v Sloveniji*, v: ur. Milica G. Antić, *Naše žene volijo!*, Ljubljana, Urad za žensko politiko, str. 89–99.
- ROBERTS, E. 1995, *Women and Families, an oral history 1940–1970*, Oxford-Cambridge, Blackwell, Oxford.
- ROSALDO, M. 1983, *Woman, Culture and Society*, Stanford, Stanford University Press.
- SLAPAR, V. 1991, *Poskus življenjepisa*, seminarska naloga (mentor: Slavko Kremenšek).
- SLOVENSKA kronika 20. stoletja, 1996, Nova Revija, Ljubljana.
- SLOVENSKI poročevalec 1945–1951.
- ŠTAHAN, J. 1974, *Življenjski standard v Jugoslaviji*, Globus, Biblioteka samoupravljanja v praksi, Zagreb.
- THOMPSON, P. 1988, *The voice of the past, oral history, An opus book*, Oxford, Oxford University press.

-
- VERGINELLA, M. 1999, Naše žene volijo, v: ur. Milica G. Antić, zbornik Naše žene volijo!, Ljubljana, Urad za žensko politiko, str. 72–84.
- VODOPIVEC, K. 1995, Ekonomski položaj žene na območju današnje LR Slovenije v 100 letih, Analize I, št. 1, Ljubljana, Zavod za statistiko LR Slovenije (tipkopis).
- VODOPIVEC, N. 1999, Podoba ženske v Naši ženi med leti 1945–1951, Kronika, 47, št. 1–2, str. 153–168.
- WOLCHIK S., 1985, Women, State and the Party, Durham, Duke University Press.
-

BESEDA O AVTORICI

Nina Vodopivec, dipl. etnologinja in kulturna antropologinja. V času enoletnega pripravništva na tekstilnem oddelku Tehniškega muzeja Slovenije je raziskovala življenje tekstilnih delavk in delavcev v Sloveniji po drugi svetovni vojni. S tematiko podobe in samopodobe tekstilnih delavk nadaljuje kot podiplomska študentka socialne antropologije na Inštitutu za humanistični študij – ISH. Njene raziskave segajo na področja urbane etnologije, antropologije spolov, ženskih študij in muzeologije.

ABOUT THE AUTHOR

Nina Vodopivec has a degree in ethnology and cultural anthropology. She spent one year as a trainee at the textile department of the Technical Museum of Slovenia, researching the life of male and female textile workers in Slovenia after the Second World War. She continues her interest in the theme of the image and self-image of female textile workers as a postgraduate student of social anthropology at the Graduate School of Humanities (*Institutum Studiorum Humanitatis* – ISH) in Ljubljana. Her research extends into the fields of urban ethnology, the anthropology of gender, female feminist studies and museology.

SUMMARY

WOMEN AS WORKERS, MOTHERS AND HOUSEWIVES

The factors which determine the position of women in society are the state's policies, including direct and indirect strategies, economic development, demography, social policies, education, cultural policies, social relationships, behaviour and relations between people as well as the concepts and ideas people have about one another. All these factors also shape the public and private environment. After the Second World War an important role in these developments was played by pre-communist practices which were carried over into the new era and even became part of the new system's ideology. The traditional attitudes of the past remained obvious in the behaviour of people and in their values, in particular in the home environment. The article further establishes that after the war the life of women, their image and position were heavily influenced by political practices.

There is no doubt that the post-war generation of women and men, but above all the women, were marked by commitment to the new era, happiness brought about by the liberation, youthfulness and enthusiasm. It is hence difficult to compare the women of the liberation time and their lives with those of their successors a decade later.

The relationship between women and the state was in many ways influenced by their participation in the national liberation war, which certainly contributed to the changed relations between men and women after the war. In spite of its ideological premises the state's policies maintained a specific attitude to women. The major reasons included, of course, the post-war

demographic conditions, a deep-rooted social mentality and the powerful Catholic heritage. Marta Verginella, however, holds that these factors alone fail to explain the over-emphasised role of the post-war mother figure (Verginella 1999: 78). This self-sacrificing and subordinated woman-and-mother figure of the post-war iconography, created after the image of the Christian Mary, is in complete contradiction with her ideological commitment. This indicates not only that the communist party did not really want women to be independent, but also illustrates the unwillingness of men to admit women to public life.

On the other hand, women emancipated themselves at least formally. Through their practical measures the authorities in reality enriched women; education widened their opportunities for self-assertion, the atmosphere of the post-war period and its social perception of employment being the norm gradually changed women's self-image and self-consciousness.

Besides by sexual stereotypes and traditional concepts, which were transferred into the new era, the inequality of the sexes was also influenced by the ambiguous nature of the post-war ideology. It was further enhanced by family solidarity and by the we-versus-the-state dichotomy. Basically, family life not only determined the limits within which women were to move and act by their own will in the future, but in the new period it also became a kind of surrogate for the social sphere. Basic education remained within the family and this meant that the ideas about the relations and relationships between the sexes were formed within the family. Hana Havelkova saw this relationship as linked primarily to the individual family environment, as are all other connections which are important to the culture of behaviour and human relations and which should be the subject of public discussion.

Women were connected by ideology and by the general atmosphere, which had a much more significant influence on people as I had initially expected. The relationships between the sexes, sexual concepts and the redefinition of the public and private spheres, of course, did not change or formed only in line with the post-war ideology, but people themselves, their experiences and past also influenced the forms. It is therefore important to examine this gap between the ideal in which people believed and the way life and relationships between people were really organised.

After the war a range of new opportunities were open to women and they enabled them independent assertion in society. These opportunities, however, did not replace the chores, waiting for her at home, because the economic policy did not diminish their significance, but rather increased them. Women were thus on the one hand additionally burdened, but, on the other hand, they were given the feeling, that the existence and survival of the private and public spheres depended on them.

The fact that women were torn between their homes and their jobs had also other consequences, not only negative ones. In the course of time the relationships within the family changed and women became gradually more independent.